

En folkekonges død

Et forslag til tolkningen af jernalderens våbenofferfund

Tom Christensen

Fortid og Nutid, september 2006, s. 195-220

Tolkningen af de store danske våbenofferfund som krigsbytteofringer har i hovedsagen stået uantastet siden deres fremkomst i midten af det 19. århundrede. Artiklen er et forsøg på at anskue disse mosefund som resultat af begravelsesceremonier i forbindelse med en høvding eller konges ligfærd. Dette sker blandt andet med udgangspunkt i våbenofferfundenes ikke-militære udstyr som både, vogne, bordtøj, landbrugsredskaber og værktøj, hvor der søges påvist en ensartethed i udvælgelsen af genstandene, samt at disses fundkombinationer i al væsentlighed svarer til udstyret i vikingetidens rige skibs- og kammergrave. Endvidere peges der på, at våbenofferfundenes udbredelse i tid og rum kan forklares uden at anvende teorien om krigsbytteofringer. Endelig bliver det oldengelske digt om helten Beowulf (Bjovulf) fremført som en i denne sammenhæng ny skriftlig kilde, der kan støtte den her foreslåede tolkning.

Tom Christensen, f.1951, mag.art., forhistorisk arkæologi. Siden 1984 museumsinspektør ved Roskilde Museum. Har forestået talrige arkæologiske undersøgelser i museets dækningsområde, herunder de store udgravninger af jernalder- og vikingetidsbopladerne ved Lejre og har bl.a. publiceret resultater herfra i bog- og artikelform.

Der står et dramatisk og eventyrligt skær over jernalderens store krigsbytteofferfund, og næppe nogen, der har stiftet bekendtskab med disse fund og deres historie, har kunnet undgå at blive fascineret af dem. Et enestående genstandsmateriale, fremragende udgravninger, forbilledlige publikationer og ikke mindst en appellerende tolkning – krigsbytteofringer – selve nøglen til forståelsen af samfundsudviklingen i en lang periode i jernalderen. Men det er netop denne tolkning, der i det følgende vil blive stillet spørgsmålstegn ved.¹ Kan

det virkelig være rigtigt, at disse fund stammer fra talrige slagmarker, eller kan forklaringen være en anden? Det er ellers ikke nemt at finde et ledigt synspunkt på ideernes torv, når emnet er de store mosefund. Siden deres fremkomst har de været udgangspunkt for adskillige konkrete studier af genstandsmaterialet og lige så mange afledte slutninger om kampteknik, hærens opbygning og mere generelle betragtninger om samfundets organisation og udvikling. Og dog har den overordnede begrebsramme, trods forsøg på andre indfalds-

vinkler, ligget fast: *"Durch die aktuellen Ausgrabungen und Analyse Kaiserzeitliche Moorfunde, die wir Heute kurz und knapp Kriegsbeuteopfer bezeichnen ..."*²

Denne artikel er et forsøg på at se jernalderens store våbenofferfund ikke som krigsbytteofringer, men som resultater af ritualer i forbindelse med enkeltpersoners begravelser.

Fra mosefund til krigsbytteofringer

Conrad Engelhardts klassiske bøger om de fire fundlokaliteter fik titlerne Thorsbjerg Mosefund, Nydam Mosefund, Kragehul Mosefund og Vimose Fundet³ med reference til den omstændighed, at de også i tiden opsigtsvækkende fund var gjort i mose- eller søområder. Engelhardt overvejede i disse publikationer, hvorledes fundene, hovedsageligt bestående af våbenudstyr, skulle tolkes. Noget entydigt svar lå ikke for, og han tilsluttede sig J.J.A. Worsaaes synspunkt, da denne i 1865 fremsatte et forslag til løsning af spørgsmålet om mosefundene.⁴ Med udgangspunkt i litterære overleveringer fra antikken, der beskriver, hvorledes barbariske folkeslag i det vestlige og nordlige Europa behandlede erobret krigsbytte, så han slående ligheder med fundene fra de danske moser. Her var mængder af våben (sværd, spyd, lanser og skjolde) erobret efter slag, og som beskrevet i kilderne rituelt sønder-slåede som en del af offerceremonien før nedsænkningen i moserne. Kronologiske studier i begyndelsen af det 20. århundrede fik til følge, at man måtte justere tolkningen af mosefundene. Det viste sig, at der var tale om flere på hinanden følgende ofringer i samme moser, hvilket gav anledning til fornyede overvejelser. Mens Johannes Brøndsted principielt holdt sig til krigsbytteofferteorien, så Herbert Jankuhn og andre med ham nu

mosefundenes store mængder af våben og andet udstyr som et resultat af regelmæssige/årlige ofringer i lokale moser af et mindre antal genstande og derfor ikke alene et resultat af krigshandlinger.⁵

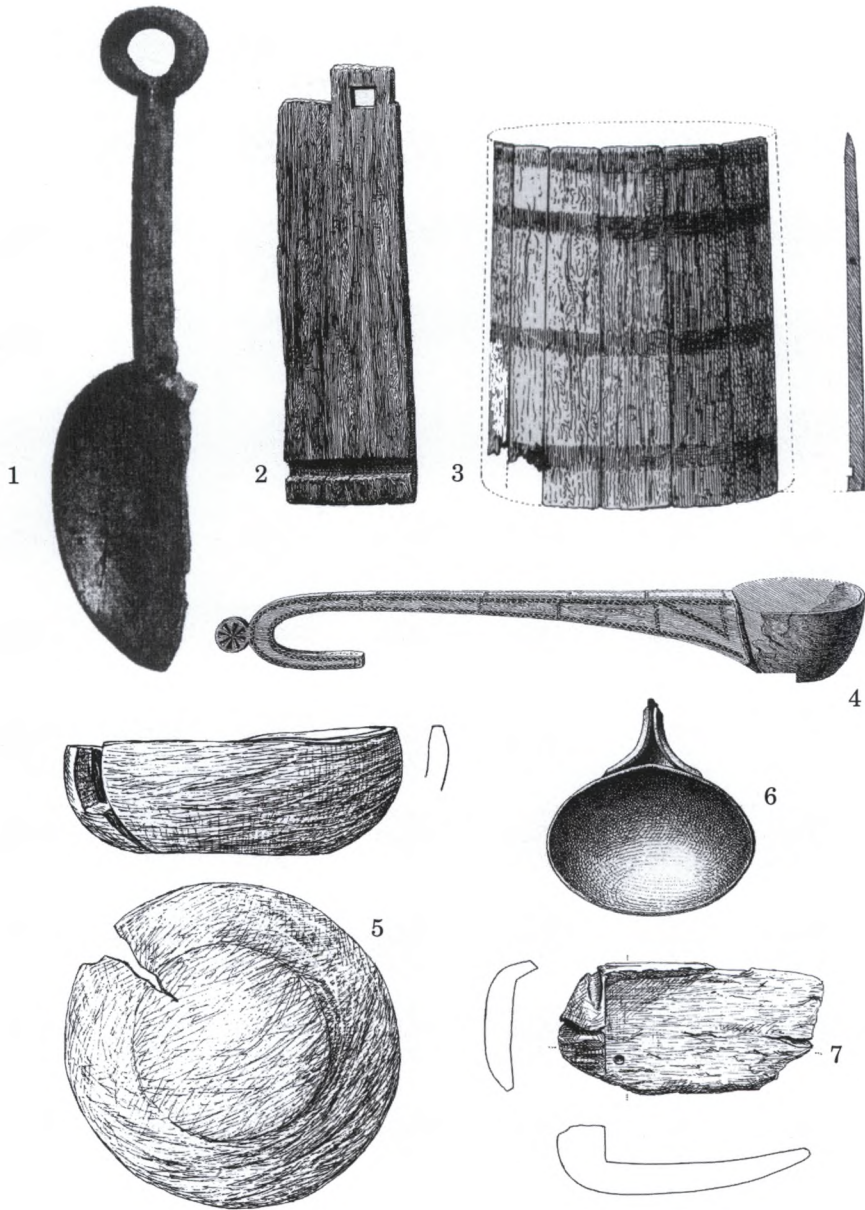
De to store fund fra Ejsbøl og Illerup udgravet i sidste halvdel af forrige århundrede samt de seneste undersøgelser i Nydam afgjorde dette spørgsmål. Her var det muligt gennem systematiske udgravninger at påvise, hvorledes nedlæggelser af store dele af det omfattende våbenudstyr var sket samtidig. Ved nærmere studier og analyser var det endvidere muligt at sortere og sammensætte genstandsmaterialet på en måde, der leverer et overbevisende billede af en kampklar hær. Altså en afgørende støtte for krigsbytteofferteorien. Også det seneste originale tolkningsforslag har rod i Worsaaes gamle tanke. Her opfattes de ofrede genstande som den sejrende hærs bytte fra fjerntliggende slagmarker. Dette er efterfølgende fragtet til angribernes land, hvor det har indgået i et "triumftog" efter romersk forbillede, for slutteligt at blive sænket i mosen.⁶

Her står sagen i dag. *"Karakteristisk for disse fund er dels, at de består af et repræsentativt udsnit af en jernalderhærs udstyr, dvs. våben, personligt udstyr, hesteudstyr, husgeråd, værktøj og tekstiler, dels at de er nedlagt i søer og moser"*.⁷

"... at, krigsbytteofrene omfatter flere kategorier af samtidigt anvendte våbentyper eller andet krigerudstyr, at genstandene fremviser spor af en rituel ødelæggelse, og at de er udkastet i sø eller mose".⁸

Hærens tros eller kongens rejsegods

Ikke uden grund er det mosefundenes militære indhold, der har dannet ud-



Eksempler på bordtøj (øser, spand og skål) fra våbenofferfundene.

1: Hjortspring

2: Vimose

3: Nydam

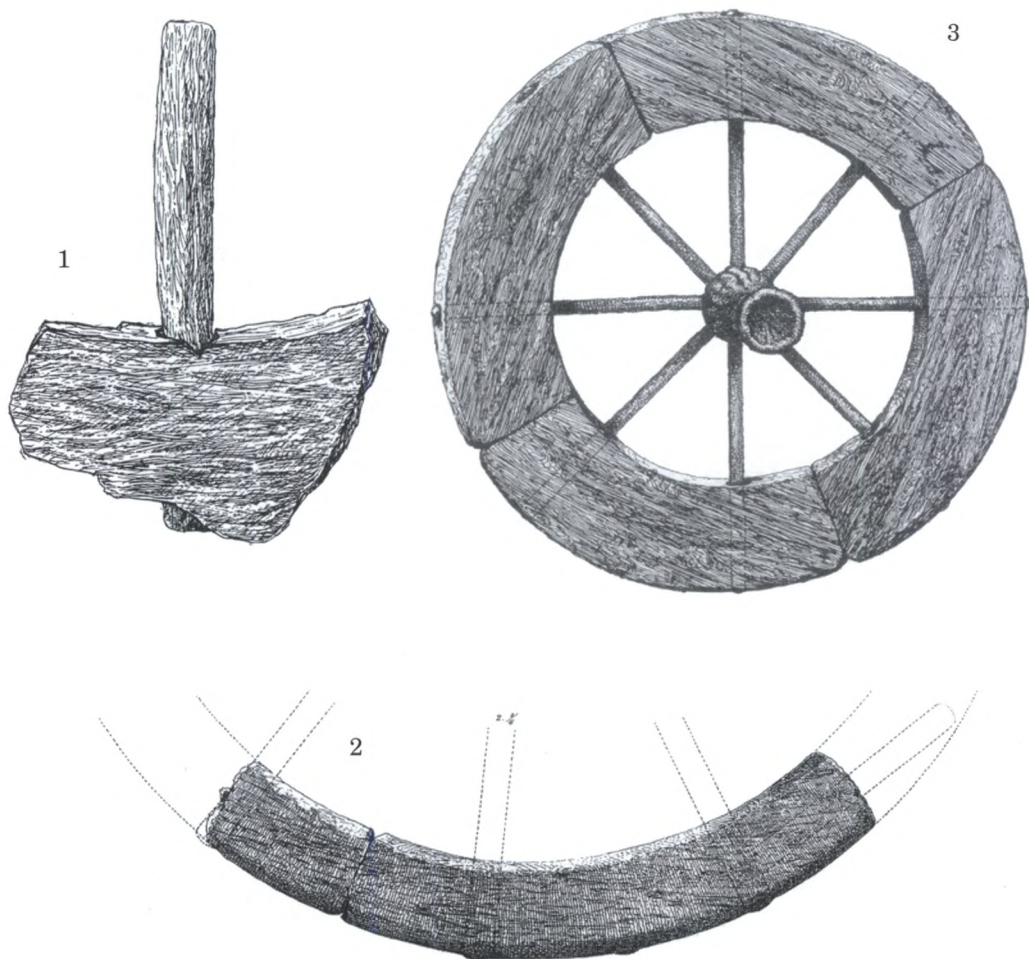
4: Nydam

5: Ejsbøl

6: Thorsbjerg

7: Ejsbøl

(Efter C. Engelhardts publikationer (note 3) og M. Ørsnes (note 12))



Hjul og fragmenter af hjul fra våbenofferfundene.

1: Ejsbøl

2: Vimose

3: Thorsbjerg

(Efter C. Engelhardts publikationer (note 3) og M. Ørsnes (note 12))

gangspunkt for tolkningsforslagene. Det ofte overvældende opbud af våben har imidlertid skygget for et ikke ubetydeligt indslag af genstandsgrupper, hvis militære tilhørsforhold ikke altid er indlysende. Især i de klassiske fund er dette forhold tydeligt. Engelhardt opregner

blandt andre følgende fundgrupper: *Skeer, Værksteder, Huskar, Vogne, Baade, Landbrugsgjenstande og Husholdning*.⁹ Fælles for disse er, at de ikke tilhører den enkelte kriger, men er blevet opfattet som hærens udstyr.

1800-tallets udgravningsmetoder til-



Eksempler på smedeudstyr fra våbenofferfundene.

1: Nydam

2: Hjortspring

3 - 6: Vimose

(Efter F. Rieck (note 40), G. Rosenberg (note 15) og C. Engelhardt (note 9))

lader ikke, at man med sikkerhed kan knytte disse genstandsgrupper, ofte af organisk materiale, til våbendeponeringerne. Engelhardt kan berette om fundforholdene i Thorsbjerg, at *"Hovedmassen af Oldsager ligger ufravigeligt i et aldeles bestemt Lag i Mosen"*¹⁰; og om

dyrefringerne i Vimosen: *"... og der er saaledes ingen Tvivl om disse Knoglers Samtidighed med Oldsagerne"*.¹¹ Selv om han således har overvejet fundforholdene, kan der ikke opnås egentlig dokumentation for samtidigheden. Udgravningsresultaterne fra Ejsbøl synes

imidlertid endeligt at fastlægge disse fundgrubbers tilhørsforhold til de store krigsbytteofringer, også selv om det bemærkes, at trægenstandene kan være flydt fra deres oprindelige deponeringsposition.¹² Disse fund fra Ejsbølundersøgelsen er hverken talrige eller iøjnefaldende og er dertil temmelig dårligt bevaret, men de giver et stort set dækkende billede af de typer, der indgår i det følgende: Det drejer sig om bordtøj bestående af skåle og kopper, bødkrede kar og øser eller sleve, dele af vogne og både, samt æsker eller kasser med skydelåg. Også gruppen af landbrugsredskaber i form af plovskæret til en ard indgår i materialet fra Ejsbøl. Dette er dog fundet dybere i moselagene end de øvrige genstande, hvorfor den ikke henregnes til offerlaget. Det 75 cm lange stykke synes at have stået på skrå i mosen med en højdeforskel på 33 cm.¹³ Hvorvidt plovskæret kan være stukket eller efterfølgende sunket ned i lagene, vil nærmere undersøgelser herunder en c-14 datering måske kunne afgøre.

Dyreofringerne i Ejsbøl synes overvejende at kunne knyttes til våbendeponeringerne.¹⁴

Også Hjortspringfundet er udgravet på en måde, der giver sikkerhed for, at trækar, smedeudstyr og andre ikke-militære genstande samt en del af de fundne dyreofringer indgår i fundet.¹⁵ Helt så enkle er forholdene ikke i Illerup. Fundet er under publikation, og en opgørelse over hærudstyret foreligger som en fundliste, nogen fremtrædende rolle synes dette ikke at have spillet i de fem ofringer. En del af genstandene er brændt (plads C),¹⁶ og der er fundet trækar og kopper i lag uden påviselig sammenhæng med deponeringerne.¹⁷ Følgende genstande synes generelt at tilhøre fundet: Jernnagler og nitter (til en båd?)¹⁸, trækar,¹⁹ og høvl,²⁰ hesteofringer,²¹ også landbrugsredskaber er repræsenteret

gennem fundet af en le,²² et metalværksted (guldsmed) kan tilskrives Illerup A. Endelig er der under de nye udgravninger i Nydam fundet et betydeligt antal trækar, æsker og værktøj ved båd-feltet.²³

Det forekommer på denne baggrund rimeligt at opfatte de ikke-militære genstande og dyreofringerne som en del af det generelle fundbillede og inddrage dem i tolkningen af våbenofferfundene. Men det må accepteres, at det ikke i alle tilfælde er muligt at knytte dem til de enkelte offerhandlinger.

Disse i forhold til våbeninventaret noget oversete genstandsgrupper er senest, som en konsekvens af deres tilknytning til krigsbytteofringerne, blevet anskuet som en del af den tabende hærs tros. Her gøres nogle interessante logistiske overvejelser, bl.a. om den mængde udstyr en hær på op til flere hundrede mand skal have med i felten. Efter disse beregninger må det stå klart, at denne del af mosfundenes genstandsinventar kun omfatter en brøkdel af hærens oprindelige udrustning.²⁴ Hvad der end har ligget til grund for udvælgelsen af genstande, må man gå ud fra, at det ikke-militære udstyr, som i vidt omfang synes at have undgået en systematisk ødelæggelse, er udvalgt med samme omhu, som ofte er kendetegnet for de militære genstande.

Betragter man dette materiale i mosfundene, kan der, med de forbehold, der som anført må tages, konstateres et tilnærmelsesvist fast mønster af genstande.²⁵ Således optræder både og/eller vogne i ofringerne. Den omfattende gruppe af service synes at fordele sig med enkelte metalkar, og en eller nogle få bødkrede spande i hvert fund. Det samme gælder for trug, fade, skeer/øser, mens skåle og kopper og beholdere i reglen optræder i større antal, i mange tilfælde som individuelle frembringelser, drejede og smukt dekoreret. Dette gæl-



Eksempler på landbrugsgenstande fra våbenofferfundene.

1-3: Segl, Vimose

4: Plovsvær til ard, Ejsbøl

5: Harve, Thorsbjerg

6: Segl/le, Nydam

7: Harve, Vimose

(Efter C. Engelhardts publikationer (note 3) og M. Ørsnes (note 12))

der således for Hjortspring, hvor formen på flere af træbeholderne har bemærkelsesværdig lighed med græske keramikformer (pyxides), som blandt andet optræder på gravfelter i Middelhavsområdet. De geografisk nærmeste paralleller til Hjortspringfundets karter findes i området omkring Hamburg og stammer ligeledes fra gravfund.²⁶

Håndværktøj i form af høvle, arbejdsøkser og smedeudstyr ses i Nydam, Vimose og Illerup, for smedeudstyrets vedkommende også i Hjortspring og er muligvis repræsenteret i Thorsbjerg gennem fund af smeltesigel og støbeknold.²⁷ I øvrigt kan det bemærkes, at spillebræt, -brikker og terninger samt balancevægte findes i flere af mosefundene.

Til ofringen ved Hjortspring i det 4. århundrede f. Kr. valgte man blandt hærens udstyr en båd, bordservice med kar, øse og skål, dele af en smedje samt en hund, et får og en hest. Da man et halvt årtusinde senere, i det 3. og 4. århundrede e. Kr., stod i samme situation på flere af de øvrige offerpladser, faldt valget på de samme genstandstyper, suppleret med vogne og landbrugsredskaber. Som eksempel kan nævnes tilstedeværelsen af smedeudstyr. Man kan undres over, at en fin- eller guldsmed som påvist i Hjortspring, Vimose, Illerup A, Nydam og måske også Thorsbjerg fulgte med en hær i felten. Mere forbavsende er, at man har fanget ham så ofte under kamphandlingerne, men mest påfaldende er, at lige netop hans udstyr - med 500 års mellemrum - blev udvalgt blandt det omfattende krigsbytte. Der kan ligeledes peges på tilstedeværelse af æsker eller skrin med skydelåg. Et er, at disse kunstfærdigt udformede husflidsstykker bringes med i krig, men at de så konsekvent er sorteret fra det erobrede udstyr og ofret i moserne er bemærkelsesværdigt. Samme synspunkt kan i princippet anlægges på de øvrige gen-

standsgrupper, for eksempel har man til de enkelte ofringer blot udvalgt en enkelt båd blandt de ikke helt få, der ofte må have ligget mandskabsløse tilbage på invasionsstranden efter det mislykkede angreb.

På trods af de dokumentationsmæssige svagheder, som kildematerialet besidder, synes det at ligge ud over det tilfældige, at krigsbytteofringerne, hvad disse fund angår, udviser så stor ensartethed.

Lægges der yderligere 500 år til de store ofringer i 3. og 4. århundrede, træffes fundkombinationer, der udviser bemærkelsesværdige fællestræk med jernalderhærens ofrede udstyr, men nu i en anden sammenhæng. Vikingetidens store skibs- og kammergrave, ikke mindst de norske fund fra Oseberg og Gokstad, indeholder et inventar, hvor der ses overensstemmelse med hærudstyret i de danske moser. Også Ladby og Søllested på Fyn og grave fra Birka i Mälaren er relevante i denne sammenhæng.²⁸ Lighederne i genstandsinventaret er påfaldende. Skibe/vogne/slæder, forrådskar og skåle/kopper er typer, der genfindes i vikingetidsgravene.

Små æsker med skydelåg, der som nævnt optræder i adskillige af våbenofferfundene, kendes også fra andre mosefund og indgår desuden i Osebergfundet.

Med udgangspunkt i fundene fra Birka er drikkeservicet fra vikingetidens grave blevet analyseret og opdelt i to grupper, hvoraf den ene omfatter træspand, øse/ske samt drikkekar.²⁹ Denne genstandskombination ses i nogle af de her omtalte grave fra vikingetid (Oseberg, Gokstad, Birka 644, Søllested), men synes nok så interessant også at optræde i flere af mosefundenes udstyr (Thorsbjerg, Nydam, Vimose, Ejsbøl, Hjortspring). Bordtøj af denne type menes at have været anvendt til indtagelse af øl/mjød ved gæstebud, årlige højtider



*Balancevægt og spillebræt / brikker og terninger fra Vimosefundet.
(Efter C. Engelhardt (note 9) og X.P. Jensen (note 35))*

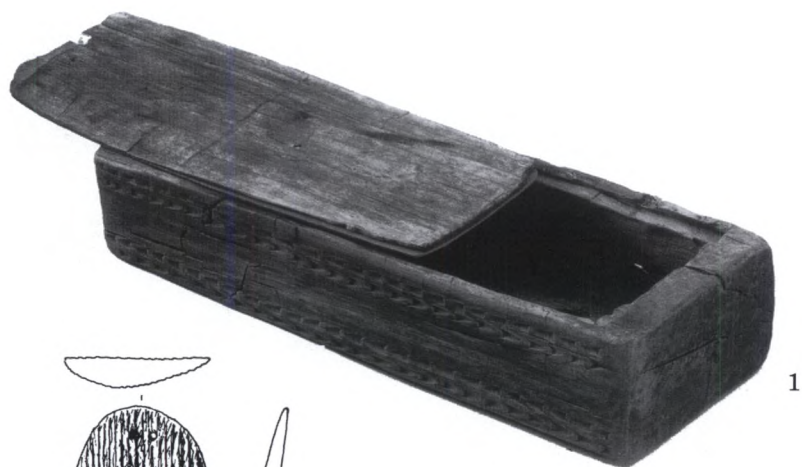
og kultiske handlinger.

Spillebrædder og -brikker og balancevægte er med til at karakterisere vikingetidens rige mandsgrave, det samme gælder for håndværktøj, der i mosefundene tilskrives hærens medfølgende håndværkere. I den forbindelse kan det bemærkes, at et vævværksted indgår i Osebergkvindens gravudstyr.

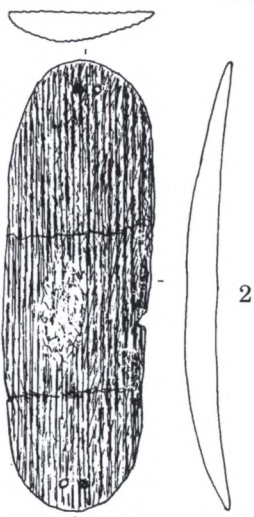
Udvides sammenligningen til også at omfatte de i mosefundene forekom-

mende landbrugsredskaber (segl, leer, harver, spader), lader nogle af disse sig også genfinde i vikingetidens gravfund. Kornsegl er i øvrigt ikke ualmindelige i norske vikingetidsgrave og kendes også fra danske fund.

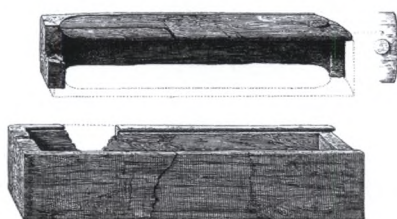
Endelig er der dokumenteret ofringer af dyr især hest og hund, men også andre husdyr er fundet i forbindelse med de fleste af våbenofferfundene. Hestene menes at have tilhørt det besejrede ryt-



1



2



3



4

Æsker af træ.

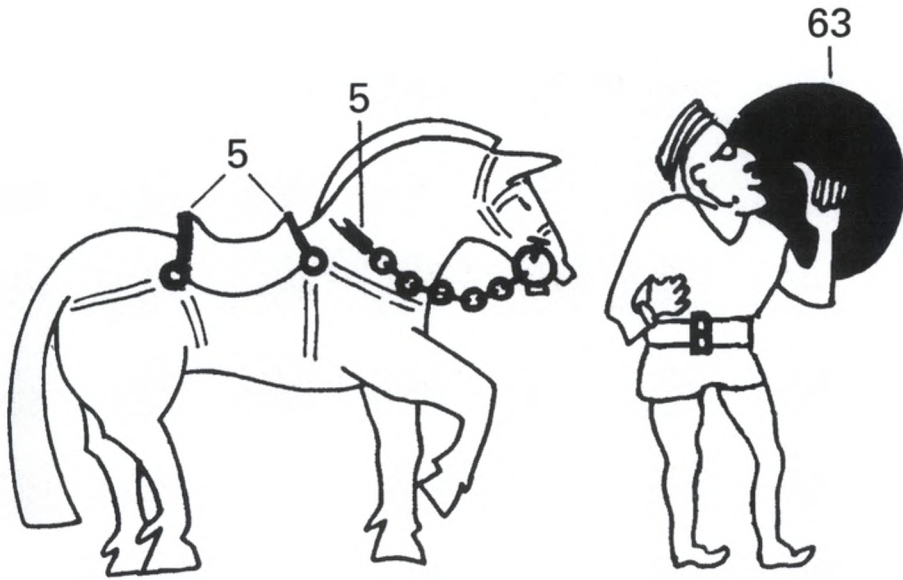
1: Nydam

2: Ejsbøl

3: Vimose

4: Garbølle mose, Stenmagle

(Efter E. Jørgensen & P. Vang Petersen (note 23), M. Ørsnes (note 12), C. Engelhardt (note 9) og P.V. Glob: Danefæ. Til Hendes Majestæt Dronning Margrethe II, 1980)



Der er fundet fem sæt rideudstyr i Ladbygraven og 63 skjolde i Gokstadgraven.

teri, mens hundeskeletterne fra Ejsbøl og Hjortspring menes at være resterne af kamphunde.³⁰ Vendes blikket mod de store vikingetidsgrave ses tilsvarende dyreofringer, der uden besvær kan sammenlignes med fundene fra moserne. Oseberg: 15 heste, fire hunde og to okser, Gokstadgraven: 12 heste og seks hunde og i Ladbygraven: 11 heste og tre til fire hunde.

I Nydam synes de ofrede dyr at være anbragt uden for bådene, men kan dog knyttes til oldsagslaget,³¹ hvilket svarer til fundforholdene i Gokstad og til dels i Oseberg.

Nydam er – takket være de nyeste undersøgelser – det klassiske mosefund, der, hvad deponeringsformen angår, indeholder de fleste informationer. Engelhardt bemærker "... i Egebaaden lå Gjenstandene samlede og ordnede i de forskellige Rum."³² Resultaterne fra de seneste udgravninger har ført til overve-

jelser om, at også det meste af udstyret fundet omkring fyrretræsbåden ligeledes blev deponeret i båden, før den blev sænket i mosen.³³

Selv med udgangspunkt i den her fremsatte tolkning af våbenofferfundene kan det tidsmæssige spring på flere hundrede år – fra yngre romersk jernalder til vikingetid – forekomme vel stort. Der kan i den forbindelse gøres opmærksom på, at ofringer af dyr såvel som anvendelsen af både i forbindelse med begravelser er påvist i romersk jernalder.³⁴ Det samme gælder værktøj, der især synes at være knyttet til våbengrave.³⁵ Et gravfund fra det nordvesttyske marskland, hvor fundet af en 4,4 m lang båd udstyret med forskellige kar og beholdere samt et fornemt bæltegarniture, er et illustrativt eksempel på en samtidig begravelse, der indeholder elementer, som kan sammenlignes med mosefundenes ikke-militære udstyr.³⁶

De svenske gravfelter fra Vendel og Valsgärde er eksempler på, at der også i perioden mellem de store mosefund og de rige vikingetidsgrave findes begravelsesformer, hvor højtrangerende høvdinge eller småkonger er begravet i veludrustede både. Således fx Vendel grav XIV (7. årh.): Båd, træspand, spillebrikker, hest, hund, svin, får og okse. Valsgärde grav 6 (8. årh.): Båd, rideudstyr, spillebræt, værktøjskiste, hest, hund, svin, får og okse.³⁷

Forståelsen af mosefundene som krigsbytteofringer bygger for hærudstyrets vedkommende på den antagelse, at der blot er ofret en – ofte beskeden – del af det erobrede bytte. Der forudsættes således tilstedeværelsen af fund, der ikke er gjort, og hvis eksistens ikke kan dokumenteres.

Udgangspunktet for nærværende tolkning har været de fund, der rent faktisk er tilstede i moserne, og med de usikkerheder der er påpeget og uden at kunne påvise en fuldstændig overensstemmelse, synes der at være ganske påfaldende ligheder mellem det ikke-militære udstyr fra mosefundene og det tilsvarende inventar fra vikingetidens stormandsgrave. Med andre ord er den tabende jernalderhærs tros udvalgt på en måde, der ligger bemærkelsesværdigt tæt op ad vikingehøvdingens rejsegods.

Billedsten

Fyrretræsbåden fra Nydam har været forsynet med årer, ligesom udgraverne mener at have fundet resterne af en teltlignende konstruktion. Fartøjet har i øvrigt været bemalet, og på et ryglæn i bådens agterende er udskårne ornamenter.³⁸ Opmærksomheden er i den forbindelse blevet henledt på en gotlandsk billedsten, hvor der ses afbildninger af et stort rofartøj og ornamenter, der ligner



Gotlandsk billedsten med skibsmotiv.
(Efter F. Rieck (note 40))

fyrretræsbådens.³⁹ Det har ført til overvejelser om, at den angribende hær skulle være indskibet fra den store ø i Østersøen.⁴⁰

Billedstenene er gravsten, ornamen-

ter og figurer indgår således i en symbolkreds, der har været knyttet til dødekulten. I en fortolkning af denne billedverden er de motiver, der ses på stenene som eksempelvis skibe, vogne og dyr og de scener, de indgår i, blevet tillagt en betydning som metaforer og symboler i forbindelse med begravelsesritualer og repræsenterende en forestillingsverden med rod i den nordiske mytologi.⁴¹ Også udstyret i de rige båd- og skibsgrave fra sen jernalder og vikingetid inddrages og ses ikke blot som udtryk for den afdødes position i samfundet og som gravgaver til rejsen, men også som det materielle udtryk for myter og ritualer knyttet til begravelseshandlingen. Det ligger uden for denne artikels rammer at forfølge en sådan indfaldsvinkel på våbenofferfundenes genstandsinventar, men det kan ikke udelukkes, at der her ligger muligheder for en dybere forståelse såvel af fundsammensætningen som af de ritualer, der har været forbundet med ofringer i moserne.

Krig med mellemrum eller slægters gang

Krigsbytteofringerne ændrer karakter i løbet af jernalderen, således at de store genstandsrigge ofringer med fuldt udstyr efterfølges af mindre nedlægninger, hvor man har deponeret udvalgte genstandsgrupper blandt det erobrede bytte. Ændrede ritualer menes at være årsagen til, at man ikke længere ofrer hele det erobrede udstyr, men nu blot nøjes med at udvælge særlige genstande fra hærførernes mundering, der skal opfattes som et symbol på den overvundne hær. Denne tolkning af de sene *pars pro toto* fund er i virkeligheden en hjælpehypotese for at kunne fastholde teorien om krigsbytteofringer. Uden afsæt i tolkningen af de ældre store nedlæggelser

var man næppe nået til den slutning, at også disse mindre deponeringer skulle repræsentere en hær. Når dette er sket, skyldes det blandt andet, at de samme moseområder er blevet benyttet til ofringer af såvel de store våbenfund som disse sene nedlægninger. Man har altså opfattet moserne som ramme for en lang tradition, hvor erobret krigsbytte er blevet ofret. Fund af nedrammede pæle kan muligvis have tjent som markering af ofterområderne.⁴²

Dateringen af krigsbytteofringerne samler sig i et antal horisonter, der tolkes som bølger af angreb, der med års mellemrum er skyllet ind over store dele af landet.⁴³ Tillader man sig at se bort fra de mulige årsager til våbenofringerne og alene koncentrere sig om tidsmønsteret, kan der konstateres en vis regelmæssighed i deponeringerne.⁴⁴ I nogle tilfælde er ofringerne foretaget med omkring 100 års mellemrum, i andre er den tidsmæssige forskel mellem de enkelte nedlæggelser mindre. De to bedste eksempler på tidsfæstelse af ofringerne ses i Illerup og Nydam. I Illerup er sekvensen Illerup A ca. 200, Illerup B ca. 230, Illerup C ca. 375 og Illerup D ca. 400. Det er også i Nydam på overbevisende måde muligt at separere og datere de enkelte nedlæggelser med følgende resultat. Den sønderhuggede egebåd: begyndelsen af 200-tallet. Fyrretræsbåden: begyndelsen af 300-tallet. Den store egebåd (Nydambåden): midten af 300-tallet. Nydam Id (våbenofring): slutningen af 300 – begyndelse af 400-tallet. Nydam II (beslag til sværdskejer): begyndelsen af 400-tallet. Dette fund kan være samhørende med Nydam Id. Nydam III (små nedlæggelser af lanse og spydspidser): første halvdel af 400-tallet. Nydam IV (nedlæggelse af 1000 genstande): 450 – 475.⁴⁵

Det kan naturligvis ikke udelukkes, at militære angreb har været iværksat

med regelmæssige intervaller, men såvel tidsmønsteret som det afgrænsede offerområde kan i princippet sammenlignes med en gravplads. I flere af mosefundene er der fundet vejliggende konstruktioner eller platforme, hvorfra der med generationen som tidsmæssig målestok er foretaget deponeringer, af hvilke de seneste *pars pro toto* fund genstandsmæssigt ligger tæt på, hvad rige gravfund kan forventes at indeholde.⁴⁶

Illusionen om en hær

Med udgangspunkt i de systematiske udgravninger i Ejsbøl og Illerup står det klart, at det militære udstyr i mosefundene kan repræsentere ret betydelige hærstyrker. I Illerup, hvor under halvdelen af mosebassinet er undersøgt, er tallet for plads A opgjort til mellem 300 og 400 mand,⁴⁷ i Ejsbøl Nord ca. 200.⁴⁸ Ingen kan være i tvivl om, at det er den "germanske" hær, der står opstillet her. Til mindste detalje har det været muligt at fremdrage mundering til fornemme rytterkrigere, sværd bærende officerer og mænd bevæbnet med lanser, spyd, skjolde samt bue og pil. Selv bælterne med standardudstyret bestående af kniv, fyr-tøj og pung er til stede. Selv om også Ejsbøl Mose har vist sig at rumme flere ofringer end oprindeligt antaget,⁴⁹ danner fundene fra Ejsbøl Nord stadig et af de bedste udgangspunkter for en vurdering af hærens størrelse, bevæbning m.v.

Interessant i denne forbindelse er, at der ikke i nævneværdigt omfang mangler våben til de faldne krigere eller er våben i overskud til den del af den slagne hær, der måtte være undsluppet. Hvad sidstnævnte angår, harmonerer det ikke med de regler, militærteoretikere opstiller for en enheds tab under kamp, at en angribende hær skulle være blevet totalt udslettet.⁵⁰ De flygtende styrker må

have efterladt sig våben, der burde give sig udslag i langt større afvigelser i sammensætning af våbeninventaret end tilfældet er. Lige så usandsynligt forekommer det, at de faldne krigeres fulde udrustning kan genfindes i moserne.

Hvorledes et slag rent praktisk blev gennemført vides ikke, men med krigere af forskellig bevæbning, med ryttere og officerer i hæren er det ikke usandsynligt, at der har været et i dag ukendt regelsæt forbundet med militære konfrontationer. Med styrker på flere hundrede mand har slaget under alle omstændigheder fundet sted over et større areal, og dele af de to hære må have mødtes mand til mand.

Nøje undersøgelser af sværdklinger, spyd og lansespidses fra Nydamfundet har resulteret i påvisningen af mærker forårsaget af aktiv brug af våbnene samt reparationer af gamle skader.⁵¹ Forudsat at disse ikke er en del af den rituelle ødelæggelse i forbindelse med ofringen i mosen, er en nærliggende, men ikke selvfølgelig antagelse, at sporene må stamme fra den sidste fatale kamp. Man kan således have vurderet, at skaderne ikke havde et omfang, der nødvendiggjorde reparationer, og de kan derfor stamme fra tidligere kamphandlinger. Skulle udbedring af slagmærkerne vise sig at være nødvendig, er det måske mest oplagt, at våbensmeden ville gå i gang med sit arbejde som et led i de generelle forberedelser umiddelbart forud for det planlagte militære togt. Det kan ofringen i mosen næppe kaldes, hvorfor blankvåbnene ikke blev skærpet til denne ceremoni.

De faldne på begge sider må have ligget mellem hinanden og deres våben spredt over alt i området. Selv om man har gjort sig de største anstrengelser, må man alligevel stille spørgsmålet: Hvorledes har det været muligt at skelne venners fra fjenders våben i virvaret



*Hæruddrustning eller gravgaver? Drejede trækar fra Hjortspringfundet.
(Efter F. Kaul: Hjortspringfundet. Det ældste af de store nordiske krigsbytteofre, L. Jørgensen et alii (red.): Sejrens triumf. Norden i skyggen af det romerske Imperium, 2003)*

på slagmarken? I en vis udstrækning kan ejer- eller klanmærker have forekommet, men at det har været muligt for indsamlerne til mindste enkelthed at se forskel på udstyret fra de to hære forekommer ikke sandsynligt. Det er ligeledes vanskelig at frigøre sig fra den tanke, at de plyndringer, der gennem historien ledsager enhver krig på trods af tabuer og regler ikke også i et vist omfang skulle have fundet sted efter slagene i jernalderen.

Man kan stille spørgsmålet, om denne meget præcise rekonstruktion af modstandernes hær, som kan dokumenteres i Ejsbøl Nord, og som flere af de øvrige våbenofferfund også bærer præg

af, virkelig skulle være resultatet af et blodigt slag.

Den systematiske eller rituelle ødelæggelse af mosefundenes våbenudstyr er et centralt element i krigsbytteoffer-teorien med den tilføjelse, at dette især er karakteristisk for de tidlige offerfund. Det var bl.a. det, Worsaae kunne se bekræftet i de skriftlige kilder. Engelhardt havde oprindeligt valgt et andet spor i dette spørgsmål.⁵² Han havde iagttaget, at der også blandt jernalderens våbengrave fandtes talrige eksempler på rituel ødelæggelse, et træk der også er konstateret ved senere undersøgelser,⁵³ og hvor det kunne konstateres, at våbenene var bukket og sønderhugget på

præcis samme måde som våbnene i moserne.⁵⁴ Det vil næppe bryde med almindelig analysemetode at se denne ødelæggelse af våbenudstyret i mosefundene og gravfundene som parallelle fænomener og en del af den samme rituelle praksis i forbindelse med begravelser.

Som en uforklarlig kontrast til den voldsomme destruktion står den omhyggelighed, hvormed man efterfølgende har behandlet og deponeret genstandene, tilsyneladende med det formål i detaljer at synliggøre den slagne hær mand for mand. Forholdet kan også opfattes som et ønske om at illudere en militær styrke – som en konges magtdemonstration i denne verden og et passende udtryk for rang og stand på rejsen til og opholdet i det hinsides.

En folkekonges død

Det var som nævnt Worsaae, der først blev opmærksom på de skriftlige kilder, der kunne støtte tolkningen af mosefundene som ofret krigsbytte. I beretningen om Gallerkrigene beskriver Cæsar, hvorledes keltiske stammer behandlede erobret krigsbytte, mens Tacitus i sit værk om germanerne omtaler de tilsvarende ritualer for nogle af disse folkeslags vedkommende. De arkæologiske fund viser imidlertid, at skikken med nedlæggelse af krigsbytte, som de fremtræder i mosefundene, er begrænset til det nordlige germanske område, egne som hverken Cæsar eller Tacitus besøgte. Det kan derfor ikke være denne specifikke form for offerhandlinger, de beskriver.

Mest indgående og detaljeret er Orosius' skildringer fra begyndelsen af 5. århundrede af teutonernes og kimbrernes riter i forbindelse med ofringer af krigsbytte.⁵⁵ Om end der er en vis overensstemmelse mellem beskrivelsen af disse offerhandlinger og fundene fra moserne,

må det påpeges, at den kristne spanske kirkefader er på meget lang afstand af begivenhederne, ikke mindst geografisk og ideologisk, så stor vægt kan man næppe tilskrive denne kilde.

"*Poëma danicum dialecto anglo-saxonia*" (et dansk digt på angel-saksisk dialekt) skrev G.J. Torkelin om det navnløse digt, han i slutningen af 1700-tallet havde ladet afskrive under en rejse i England. Historien om Bjovulf (Beowulf) er overleveret gennem et manuskript fra slutningen af det 10. århundrede fra Nordengland.⁵⁶ Handlingen udspiller sig hovedsagelig i Danmark, persongalleriet er danere, gøtere og sveer. Historien indledes med begravelsen af folkekongen Skjold.

"Så drog Skjold afsted i sin skæbne stund

for livsstærk at fare i Faderens varetægt;

de bragte ham til det brusende hav, de brave fæller, han bad selv om det, skjoldungers omsorg, da han endnu kunne tale –

han var deres kære konge længe.

I Havnen lå det rede, ringstavskibet, isklædt, med havdrift, et heltefartøj; de anbragte så den elskede høvding, ringenes skænker, i skibets favn, den berømte nær masten. Der var masser af rigdomme, leveudstyr bragt langvejs fra; aldrig har jeg hørt om et herligere skib, lastet med krigeres kamptøj og våben, sværd og brynjer, bunker af skatte lå i hans skød og skulle gå med ham i farvandets favntag til fjerne egne."

Historien om Bjovulf afsluttes med heltens ligfærd:

"Nu byggede gøterne bålet til ham ude på næsset uden nærighed,

*kantet med skjolde til kampen og hjelme,
hærtøj med højglans som han havde bedt om;
i midten lagde de den mægtige høvding,
de klagende helte, den kære herre.
Så lod de det vågne, det vældige ligbål,
krigere på klippen; kvasrøgen rejste sig
sort over bålet, den buldrende lue
vædet af tåre – vindene tav –
til ilden havde knaset knoglernes hus,
hed til marven. I modets nød gav de sig
hen til sorgen, også den grædende gøter-
kvindeistemte sorgsang med opbundet
hår...
Så gik gøterfolket igang med at rejse
en gravhøj på brinken, som var bred og
høj,
synlig langt borte for bølgens besejre-
re,...
I gravhøjen guldbånd og ringe ...”⁵⁷*

Det ligger lige for at se kong Skjolds begravelse afspejlet i det arkæologiske materiale gennem bådnedlæggelserne fra Nydam – fyldt med våben og udstyr til rejsen. De udskårne mandshoveder,⁵⁸ der menes at have siddet på den store egetræs båd og fungeret som pullerter til fortøjning af båden, kan også opfattes som gudestøtter, der har været en del af udstyret på begravelseskibet, hvor rejsen til det hinsides blev fortaget ved at sænke det fuldtlastede skib i mosen.

Bjovulfs ligbål, hvor hele udstyret bliver brændt, er det nærliggende at sammenligne med de ligeledes brændte genstande fra Ejsbøl Nord (også i Ejsbølfundet indgår træfigurer,⁵⁹ selv om disse blev sænket i mosen og ikke lagt i en gravhøj). Med den usikkerhed, der her er blevet påpeget i brugen af de klassiske forfatteres beretninger som kildegrundlag for en tolkning af våbenofferfundene, kan man med rette rejse spørgsmålet, om sagen stiller sig anderledes for ”Sangen om Bjovulf”. For historierne om

Bjovulf er naturligvis eventyr og afspejler i deres handlingsforløb næppe historiske begivenheder.

Det væsentligste er imidlertid selve forestillingen om, at konger og høvdinge ikke blot blev begravet med deres personlige udstyr, men at ”folket”, hirden, krigerne deltog i ligfærden med gaver og våbenudstyr. Det må have været helt naturligt for de lyttende angelsaksere, at historien om Bjovulf indeholdt disse elementer. Bjovulf indgår i den angelsaksiske digtning, der i tid strækker sig fra 450 til 1066.⁶⁰ Elementer i digtet, ikke mindst det tydelige sydskindnaviske islæt, hvad angår lokalisering og personer, viser tilbage til tiden før eller omkring den angelsaksiske indvandring til England (o. 450),⁶¹ hvor nogle af folkeslagene (anglere og jyder) i øvrigt kom fra områder, hvor de store våbenofferfund har deres hovedudbredelse. Under alle omstændigheder er digtet blevet til i et nordeuropæisk/germansk stormandsmiljø, hvis forestillingsverden må have været tættere på baggrunden for de begivenheder, der førte til våbenofringerne i de danske moser, end det tankeunivers, som de spanske og romerske forfattere repræsenterer.

Det forsvundne lig

Det er her forsøgt argumenteret for, at jernalderens store mosefund kan tolkes som resultatet af ceremonier i forbindelse med en konges eller høvdings ligfærd. Det kan imidlertid ikke skjules, at der mangler noget væsentligt i fundene, nemlig de fysiske rester af den døde. Mosefundenes indhold af dyreknogler viser, at bevaringsforhold ikke kan være forklaring på dette problem. Thorsbjergfundet omfatter en klædedragt, der er blevet opfattet som prototypen på jernalderkrigerens påklædning. Også her

er det påfaldende at se den slagne hærs udstyr repræsenteret gennem en enkelt mands dragt, og den tilhører da næppe heller en almindelig kriger: ringbrynje, kapper, kunstfærdigt vævet kjortel og bukser, fornemme sandaler. Hvis der til føjes de fundne hjelmdele, ornamenterede brystplader og guldarmringe kan man vanskeligt komme en høvdings eller konges dragt nærmere. Ringbrynje og hjelmdele fra Vimose kan ligeledes tolkes som tilhørende kongens personlige udstyr; det samme gælder de seneste fund af pragtudstyr og opklippede guldringe i Ejsbøl.⁶² Men heller ikke i disse fund har de jordiske rester af en konge givet sig til kende.

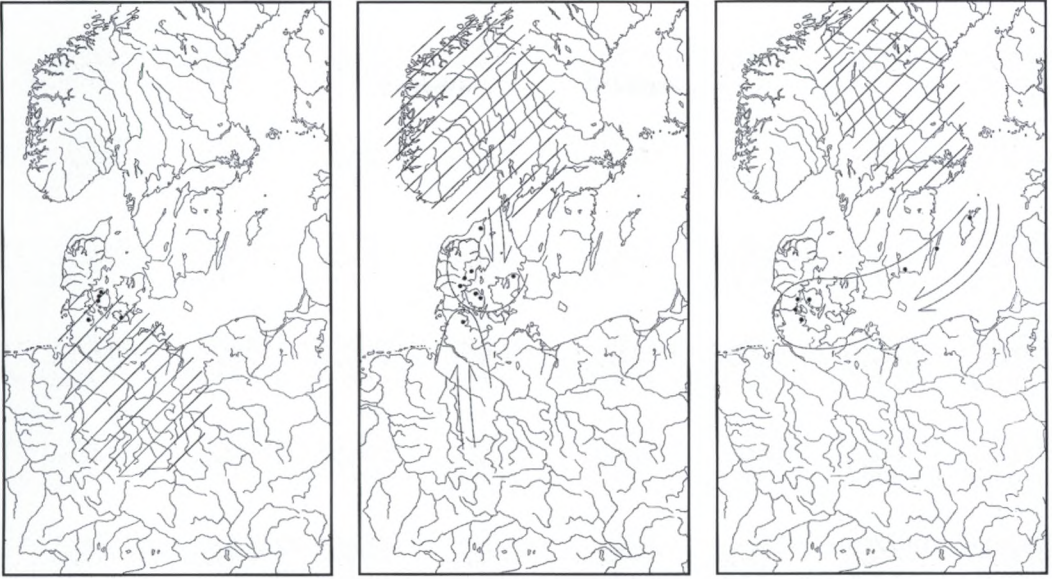
Her deler mosefundene skæbne med en gruppe gravhøje fra yngre jernalder og vikingetid. "Tomme høje" er en række af Skandinaviens storhøje blevet kaldt.⁶³ De har det til fælles, at det trods intensive udgravninger ikke har været muligt at påvise primære begravelser. Mange af de danske såvel som de øvrige nordiske høje er imponerende monumenter, som må være rejst over medlemmer af konge- og høvdingeslægter. Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at også de store skibsbegravelser fra vikingetid i princippet er, om ikke tomme høje, så begravelser uden lig. I både Gokstad, Oseberg⁶⁴ og Ladby⁶⁵ har man åbnet gravkamrene og på nær enkelte knoglerester fjernet de døde, idet man i Oseberggraven dog blot har knust knoglerne fra den ledsagende (træl)kvinde. At den egentlige hensigt med disse "plyndringer" har været at bortfjerne de jordiske rester af de gravlagte kan ikke udelukkes. Omvendt er der på Himlingeøje-gravpladsen, hvor en af de tomme høje befinder sig, fundet en begravelse, hvor knoglernes position indicerer, at der er sket en skelettering før gravlæggelsen. Det er således en nærliggende antagelse, at man har foretaget en genbegravelse af skeletdelene efter

længere tids ophold andetsteds.⁶⁶ Uden at kunne påvise en direkte forbindelse mellem mosefundene og de tomme høje, synes der at være forbundet ritualer med begravelser af nogle højtrangerede personer, der indebærer en særlig behandling af den afdødes jordiske rester. I denne forbindelse er forholdene på den fynske gravplads Bregentved I interessante, idet de sammenbukkede og ødelagte våben her er deponeret adskilt fra de tilhørende brandgrave,⁶⁷ hvilket også har kunnet konstateres på andre fynske og østjyske gravpladser (jf. note 54).

Som en mulig forklaring på fraværet af gravlæggelser i de tomme høje er der blevet gjort opmærksom på "Odins Lov", som også Engelhardt lod indgå i sine overvejelser om tolkningen af mosefundene "... at alle Døde skulde brændes på Baal, sammen med alt deres efterladte Gods. Thi det var saaledes, sagde han, at Mænd kom til Valhal med det samme Udstyr som det, der havde fulgt dem på Baalet; ligeledes skulde de nyde Retten til, hvad de selv havde gravet ned i Jorden. Asken skulde man strø over Havet eller grave den ned. Efter hver fornem Mand skulde der tues en Høj..."⁶⁸

Et sådan perspektiv er principielt ikke i modstrid med den almindelige tolkning af jernalderens gravfund og kan forklare våbenofferfundenes meget varierede udstyr af våben og andet gods som udtryk for den dødes formåen og position i samfundet og måske afspejle de skriftlige kilders ikke altid gennemskuelige titler som folkekonger, konger, høvdinger m.v.

Man kan naturligvis også stille spørgsmålet, om våbenofferfundene skal opfattes som led i egentlige begravelser, eller måske blot skal forstås som "rene" kulthandlinger knyttet til en guddom. Her er tale om ritualer, der udspiller sig på tværs af det arkæologiske periodesystem, og ikke er bundet til en tidsbestemt begravelsesform. Men våbenofferne



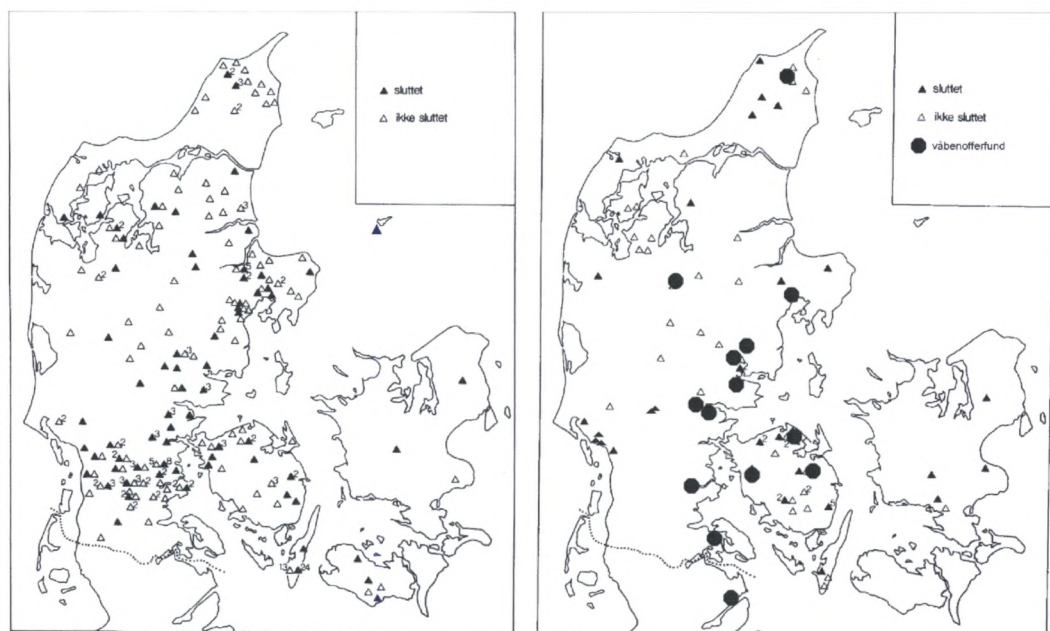
De tre kort viser, hvorfra de fremmede genstande i de danske våbenofferfund strammer, men er udbredelseskortene udtryk for krig eller almindelige kulturkontakter med naboområderne? (Efter Jørgen Ilkjær (note 20))

er naturligvis ikke upåvirkede af tidens strømninger og den materielle kultur, således er der påvist tydelig hellenistisk indflydelse i Hjortspring: Trækar med form som pyxider, og våbenudstyret der afspejler en slagorden, der minder om falanksen.⁶⁹ I romersk jernalder synes bevæbningen at rumme træk fra den romerske hærs opbygning, også i dragtudyret fra Torsbjerg ses romersk påvirkning. Efter de store nedlæggelser i yngre romersk jernalder skifter disse fund karakter, men i de store vikingetidsgrave spores tydelige efterklange fra de ceremonier, der ledsagede de omfattende våbenofringer.

Faktum er imidlertid, at der ikke i forbindelse med mosefundene er gjort fund af menneskeskeletter, brændte eller ubrændte, der med sikkerhed kan sættes i forbindelse med ofringerne.

Krig eller fred

Et af de centrale punkter i tolkningen af mosefundene som krigsbytteofringer er påvisningen af, at proveniensens for fundgrupper eller dele heraf kan henføres til landskaber, der ligger uden for mosefundenes nærområde. Det er imidlertid væsentligt at konstatere, hvorledes langt den største del af genstandsinventaret udgøres af, hvad der er kaldt nordgermanske typer, hvis oprindelsessted meget vel kan være i mosefundenes udbredelsesområde.⁷⁰ Til belysning af spørgsmålet om de angribende hærs oprindelsesområde har analyser af kamaterialet fra Illerup og Vimose spillet en væsentlig rolle, idet man her dels i konstruktionen af kammene, dels i valg af råmateriale har kunnet se forbindelser til det sydlige Norge og vestlige Sve-



Våbengravenes udbredelse i ældre (kort 1) og yngre romersk jernalder (kort 2), hvor også de store våbenofferfund er indtegnet (Efter Hedager 1992 (note 82) med tilføjelser).

rige.⁷¹ I to nye arbejder, omhandlende sjællandsk materiale fra gravpladsen Skovgårde⁷² og værkstedspladsen Hørup,⁷³ stilles der spørgsmålstegn ved denne håndfaste proveniensbestemmelse af kammaterialet fra Illerup og Vimose.

Det er da også blevet fremført, at flere af de angribende hære meget vel kan komme fra våbenofferfundens nærmeste opland, og at de fremmede genstande i mosefundene kan tolkes som spor efter en international krigerklasse, der har indgået i hæren.⁷⁴

Med våbenofferfundenes indhold af skibe og tros er det dog ganske nærliggende at forestille sig et oversøisk angreb. Det er således logisk at søge i fundmaterialet efter forbindelser til fjernere liggende egne. Men det er værd at bemærke, hvorledes de fjendtlige hære altid angriber de områder, der ligger nær-

mest deres hjemlande. I anden sammenhæng, hvor en forestilling om krig ikke danner den overordnede begrebsramme, ville sådanne spredningsmønstre blive tolket på anden vis. De bølger af angreb, som ifølge teorien om krigsbytte er blevet iværksat mod forskellige egne af landet fra Skandinavien og Østersøområdet, ville blive set som udtryk for almindelig kulturindflydelse med udveksling af genstande, der helt efter den arkæologiske lærebog har sat sig spor i naboområdet genstandsmateriale.

Ligeledes kan man helt elementært betragte fordelingen af våbengrave fra romersk jernalder i sammenhæng med udbredelsen af krigsbytteofferfundene. Heraf fremgår det ganske klart, hvorledes antallet af våbengravene aftager i løbet af yngre romersk jernalder i nogle af de områder, især Østjylland og Vestfyn, hvor de store våbenofferfund lig-

ger. Dette er påfaldende og kræver en forklaring. Den neutrale konstatering er, at man har ændret deponeringsmåde. I ældre romersk jernalder har man valgt at lade våbnene indgå i gravinventaret, mens man i yngre romersk jernalder i stort omfang har henlagt dem i moserne. Med krigsbytteoffertheorien som tolkningsmodel opstår der et forklaringsproblem, idet man må forvente, at sejrherrene fra de store slag ville give sig til kende i gravfundene gennem rigt udstyrede (våben)grave. Med tolkningen af mosefundene som led i et begravelsesritual bliver mosefundenes våbenudstyr knyttet til den lokale befolkning, og det generelle fundbillede af våbengrave-nes udbredelse i romersk jernalder, og skiftet i deponeringsformen bliver mere forståeligt. Til støtte for dette kan der peges på forekomsten af, hvad der kan opfattes som våbenløse krigergrave karakteriseret af tilstedeværelsen af brede (militær)bæltespænder og i nogle tilfælde en kraftig kniv.⁷⁵ Udbredelsen af de gravfundne spillebrikker og træspænde med beslag fra yngre romertid, der opfattes som statusindikerende genstande⁷⁶ fremviser i lighed med våbengrave-ene en udbredelse med tyngdepunktet mod øst. Også her kan våbenofferfundene opveje den skæve fordeling. Det samme gør sig i nogen udstrækning gældende for spredningen af guldringe, ligesom det kan nævnes, at det seneste fund af et pragtbælte i Ejsbøl har sin klare parallel i et gravfund fra Slesvig-Holsten.⁷⁷

Men den måske væsentligste grund til at anfægte tolkningen af mosefundene som resultatet af krigshandlinger er den underliggende forestilling om et samfund, der gennem adskillige århundreder i jernalderen har eksisteret under en permanent krigstrussel. Det er denne opfattelse, der ikke passer med det generelle billede af perioden. Boplads-er med store velbyggede gårde dukker op,

jernudvindingen i Jylland når sit maksimum, den romerske import kontrolleres og distribueres fra det sydsandinaviske område, der har indtaget en dominerende og kontrollerende rolle i forholdet til de mellem- og nordskandinaviske landskaber.

De omfattende krigshandlinger burde resultere i fund af befæstede bopladser i krigsbytteofferfundenes udbredelseområde, hvilket ikke er tilfældet – de findes til gengæld i rigt mål på de store Østersø-øer og i de mellemskandinaviske landskaber. Spørgsmålet er, om ikke det militære tryk har været rettet fra syd mod nord som et ledsagefænomen til udøvelsen af kontrollen med handel og udveksling.

Told og skat

Et sidste og af mosefundene uafhængigt element i teorien om krigsbytteoffer-ringerne udgøres af de såkaldte folkevolde og sejlspærringer, der for de mest markante vedkommende er samtidige med våbenofferfundene og forekommer i de samme områder. Anlæg-gene er, ikke mindst hvad gælder søspærringerne, blevet set som forsvarsværker mod indtrængende flåder, andre menes at være civile kontrolanlæg.⁷⁸ Voldanlæggene er ligeledes blevet tolket som forsvarsanlæg, men er også, som følge af deres placering på tværs af blandt andet hærvejen og dermed den naturlige transportkorridor på den jyske halvø, blevet set som anlæg til kontrol af trafikken. Sejlspærringer har ikke kunnet forhindre landgang overalt på den ubefæstede kyst, og en angriber kunne uden større forsinkelse trænge frem mod sit mål. Det kan heller ikke have voldt de store vanskeligheder at omgå jordværkerne og fortsætte fremrykningen. Som rene militære anlæg giver sejlspærringer og volde ikke mening.

Det er alment accepteret, at der i løbet af romersk jernalder er sket en forskydning af magten til større geografiske enheder, der har omfattet befolkningsgrupper, som ikke har været forbundet gennem de traditionelle slægtskabssystemer. Det betyder, at fred og sikkerhed på troværdig vis har skullet garanteres af en konge eller høvding. Det må omfatte ret til den nødvendige magtudøvelse, samt at denne håndhævelse må have fundet sted inden for et geografisk defineret område. Jernalderens voldanlæg og diger kan have markeret grænserne for disse "lande", der, som sejlsperinger viser, også har omfattet mindre farvandsområder. Krigsbytteofferfundenes fordeling på den jyske halvø menes at kunne støtte en sådan opdeling i territorier.⁷⁹ Her har man haft ret til opkrævning af skat, og af den rejsende eller handlende har man opkrævet afgifter til lands og til vands. Volde og spæringer kan således være synlige beviser på, at man har benyttet sig af de måske af romerne lærte og aldrig siden glemte begreber told og skat.⁸⁰ De ofte massive grænsedragninger har naturligvis også haft til formål at synliggøre for enhver, at illegal overskridelse ikke ville forblive ustraffet.

Som instrument til denne magtudøvelse har kongen eller høvdingen haft rådighed over en hird eller lille hær, hvis medlemmer stod i personligt troskabsforhold til ham. Tolkning af våbenofferfundene som led i en begravelsesceremoni synes at forudsætte, at kongen rent faktisk var ejer af et rustkammer med de våben, der fulgte med i moserne⁸¹, eller at hirden, som det beskrives i Bjovulf, var pålagt forpligtelser i denne forbindelse. Hvorvidt sådanne former for våbenkontrol kan indpasses i en samfundsteoretisk ramme skal ikke diskuteres her. Men at opfatte de store mosefund som udtryk for en centralisering

og hierarkisering i en periode i jernalderen på baggrund af en indre udvikling snarere end et resultat af fremmede hæres indfald, synes ikke nødvendigvis at være i modstrid med de senere års store synteser over perioden.⁸²

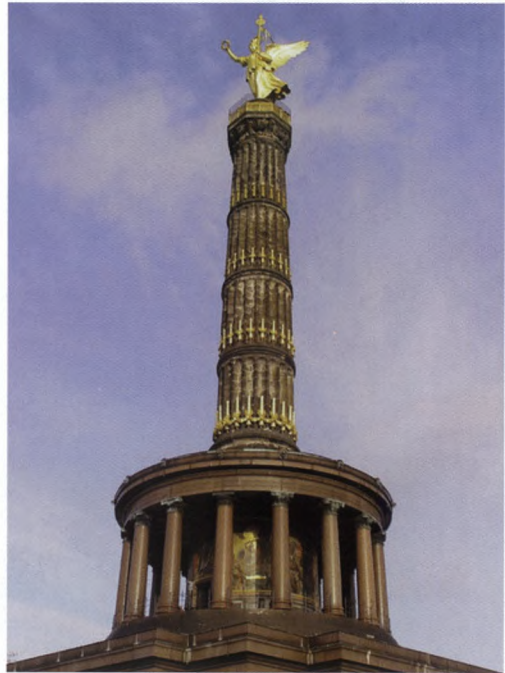
Hvilken krig?

Udgangspunktet for denne artikel har været de store mosefund i Jylland og på Fyn. Det bør imidlertid fremhæves, at antallet og fundsammensætningen såvel som spredningen af våbenofferfund henlagt i moser er langt større, end de her omtalte lader formode.⁸³ Hertil kommer de fund, der er fremkommet på tørt land, og som omfatter nogle af de samme karakteristika som vådbundsfundene. Det er også væsentligt at understrege, at fænomenet ikke blot er knyttet til århundrederne efter Kristi fødsel, men strækker sig fra 4. århundrede f. Kr. Det samlede fundbillede fremstår således langt mere nuanceret, end de store mosefund giver indtryk af, men det er på baggrund af dem, de efter denne forfatters mening fiktive jernalderkrige er blevet ført.

Hvad der bragte Worsaae på sporet af tolkningen af mosefundene, melder historien ikke noget om. Det kan have været læsningen af Tacitus og de øvrige skriftlige kilder, men det er tankevækkende, at teorien udvikles i en urolig tid med De Slesvigske Krige på nærmeste hold, og at det endelige forslag fremsættes i et skrift fra 1865 om Sønderjyllands historie.⁸⁴ Året før havde den danske hær lidt nederlag ved Dybbøl. Danske kanoner blev slæbt bort af Bismarcks tropper, Nydamfundet selv blev tysk krigsbytte – og et dansk offer. Om Worsaae lod sig påvirke af tidens dramatiske begivenheder i tolkningsprocessen kan naturligvis ikke afgøres, men hans sam- og eftertid lod sig overbevise om, at dette

var løsningen på gåden om jernalderens våbenofferfund. Samtidig så Engelhardt i 1863 og igen i 1867 lighederne mellem våbenofferfundene og jernalderens våbengrave, lod "Odins Lov" indgå i forståelsesrammen og havde også blik for det etnografiske materiale. *"Blandt mange andre lignende Exempler skulle vi endnu omtale de hos Fladhovede Indianere (Chinoker) ved Colombias Flodens Munding herskende Begravelseskikke. Det døde Legeme lægge de i den bedste Kano, de kunne skaffe. Rundt om Kanoen hænges Tinkopper, Kjedler, Tallerkener, Bomuldstøi, rødt Klæde, Skind og overheadet Alt, hvad de selv sætte mest Pris paa, og som det er vanskeligst for dem at erholde. Indeni Kanoen lægge de Aarer, Spyd, Buer og Pile samt Fødemidler og hvad de ellers anse for nødvendigt til den lange Reise. Der er fundet Perler, Dyrskaller, Messingknapper og smaa Mønter i Munden paa Skeletter." "Førend de forlade Graven, bliver Alt hvad der er henlagt ved Liget gjort ubrugeligt. Der slaaes Huller i Kjedler, Kander og Kurve; man bryder Buer og Spyd, og hvis der er et Gevær med, tages Laasen af".⁸⁵*

Det er således ikke et nyt synspunkt, der her er bragt til torvs, men næsten 150 år gamle tanker, der ikke fik den opmærksomhed, de fortjente. Conrad Engelhardt døde i 1881. Selv om man året før ved Gokstad nær Oslofjordens munding havde udgravet den første af de sto-



Krigsbytteoffer. Forgylde kanoner fra de besejrede hære, herunder danske kanoner fra 2. Slesvigske Krig, pryder Siegesäule i Berlin, symbolet på grundlæggelsen af det tyske rige i 1871.

re skibsgrave fra vikingetid, havde Engelhardt næppe mulighed for at overveje den tolkning, der her er blevet fremført: At jernalderens store våbenofferfund er resultatet af riter i forbindelse med stormandsbegravelser.

Noter

- 1 Ideen til denne artikel opstod som et sammenfald af læsning af Beowulf og en præsentation af de senere års fund fra Nydam. I forbindelse med arbejdet har jeg mødt overraskede smil såvel som let panderynken, men altid stor beredvillighed fra de involverede til at stille deres viden til rådighed – med medfølgende kommentarer.
Særlig tak til Nydamudgraverne museumsinspektørerne Peter Vang Petersen og Flemming Rieck, Nationalmuseet, mag.art. ph.d. Anne C. Sørensen, Roskilde og min kollega på Roskilde Museum museumsinspektør Jens Ulriksen. Arkitekt MAA Isabel Duckett har på smukkeste vis løst opgaven om opsætning af det uensartede illustrationsmateriale. Skriveriet har fundet sted, når lejlighed gaves hjemme og på Roskilde Museum, derfor også tak til begge afsnit af hjemmefronten med løftet om, at krigen er slut, våbnene begravet og bøgerne sat på plads (2003). Nærværende artikel er med få ændringer trykt i ROMU Årsskrift fra Roskilde Museum 2005. Roskilde 2006.
- 2 Jørgen Ilkjær: *Gegner und Verbündete in Norddeuropa während des 1. bis 4. Jahrhunderts*, A. Nørgård Jørgensen & B. L. Clausen (red.): *Military Aspects and Scandinavian Society in a European Perspective, AD. 1-1300*, PNM, *Studies in Archaeology & History*, Vol. 2, 1997, s. 55.
- 3 Conrad Engelhardt: *Thorsbjerg mosefund. Sønderjyske og fynske mosefund*, bind I, 1863 (1969). Conrad Engelhardt: *Nydam mosefund. Sønderjyske og fynske mosefund*, bind II, 1865 (1970). Conrad Engelhardt: *Kragehul- og Vimosefundene. Sønderjyske og fynske mosefund*, bind III, 1867 og 1869 (1970).
- 4 J.J.A. Worsaae: *Om Slesvigs eller Sønderjyllands oldtidsminder*, 1865.
- 5 Mosefundenes historie og tolkning er beskrevet af Mogens Ørsnes i forbindelse med genudgivelsen af Conrad Engelhardts afhandlinger. M. Ørsnes: *Om mosefundenes tolkning*, C. Engelhardt: *Thorsbjerg Mosefund. Sønderjyske og fynske mosefund*, bind I, 1969, s. XXI ff, M. Ørsnes: *Om Nydamfundet*, C. Engelhardt: *Nydam Mosefund. Sønderjyske og fynske mosefund*, bind II, 1970, s. v ff. M. Ørsnes: *Om Kragehulfundet og Vimosefundet*, C. Engelhardt: *Kragehul- og Vimosefundene. Sønderjyske og fynske mosefund*, bind III, 1970, s. V.
- 6 Lars Jørgensen: "The "Warriors, Soldiers and Conscripts" of the Antropology in the Late Roman and Migration Period Archaeology", B. Storgaard (edt.): *Military Aspects of the Aristocracy in Barbaricum in the Roman and Early Migration Periods*, PNM, *Studies in Archaeology & History*, Vol. 5, 2001, s. 9-19.
- 7 Charlotte Fabech: "Samfundsorganisation, religiøse ceremonier og regional variation", C. Fabech & J. Ringtved (red.): *Samfundsorganisation og regional variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVII*, 1991, s. 284. Fabech har i anden sammenhæng argumenteret for at tolke de skånske offerfund fra Sösdala, Fulltofta og Vennebo som efterladenskaber efter en dødekult, se C. Fabech: "Offerfundene fra Sösdala, Fulltofta og Vennebo. Eksempler på rytternomadiske riter og ceremonier udført i sydiskandinaviske jernaldersamfund", G. Steinsland et alii (red.): *Nordisk Hedendom*, 1991, s. 103-112.
- 8 Mogens Ørsnes & J. Ilkjær: "Offerfund", S. Hvass & B. Storgaard (red.): *Da klinger i muld - 25 års arkæologi i Danmark. Det Kgl. Nordiske Oldskriftsselskab & Jysk Arkæologisk Selskab*, 1993, s. 217.
- 9 Conrad Engelhardt: *Kragehul- og Vimosefundene. Sønderjyske og fynske mosefund*. Bind III, 1867 og 1869 (1970), tillæg II.
- 10 Conrad Engelhardt: *Thorsbjerg mosefund. Sønderjyske og fynske mosefund*, bind I, 1863 (1969), s. 13.
- 11 Conrad Engelhardt: *Kragehul- og Vimosefundene. Sønderjyske og fynske mosefund*, bind III, 1867 og 1869 (1970), s. 31.
- 12 Mogens Ørsnes: *Ejsbøl. Waffenopferfunde des 4.-5. Jahrh. nach Chr. Nordiske Fortidsminder, serie B 11*, 1988, s. 154.
- 13 *Sst.*, s. 110 nr. 9367.
- 14 *Sst.*, s. 158.
- 15 G. Rosenberg: *Hjortspringfundet. Nordiske Fortidsminder*, 3. bind, 1. hefte, 1937, s. 16 og 36.
- 16 Jørgen Ilkjær: *Illerup Ådal. Mosefundenes kronologi og proveniens. Et resumé. Jysk Arkæologisk Selskab*, 1994, s. 13.
- 17 Harald Andersen: *Afsked med Ådalen. Kuml* 1956, s. 16.
- 18 *Sst.*, s. 17.
- 19 *Sst.*, s. 16f.
- 20 J. Ilkjær: *Illerup Ådal – et arkæologisk tryllespejl*, 2000, s. 116f.
- 21 Note 17 s. 8ff og note 20 s. 102.
- 22 Note 17 s. 15.
- 23 Erik Jørgensen & P. Vang Petersen: "Nydam mose, nye fund og jagttagelser", L. Jørgensen et alii (red.): *Sejrens triumf. Norden i skyggen*

- af det romerske Imperium, 2003, s. 258-284.
- 24 Svend Erik Albrethsen: "Logistical problems in Iron Age warfare", A. Nørgård Jørgensen & B.L. Clausen (edt.): *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective*, AD. 1-1300, PNM, *Studies in Archaeology & History*, Vol. 2, 1997, s. 210-219.
- 25 Fundlister over det ikke-militære udstyr i de klassiske våbenofferfund og udvalgte stormandsgrave fra vikingetid findes i ROMU Årsskrift fra Roskilde Museum 2005, Roskilde 2006.
- 26 Klavs Randsborg: *Hjortspring. Warfare & Sacrifice in Early Europe*, 1995, s. 33ff.
- 27 Note 9.
- 28 Jvf. note 25.
- 29 D. Ellmers: "Zum Trinkgeschirr der Wikingerzeit". *Offa* 21/22, 1964/1965, s. 21-43.
- 30 Mogens Ørsnes: *Sejrens Pris. Våbenofre i Ejsbøl Mose ved Haderslev*, 1984. Flemming Kaul: "Hjortspringfundet. Det ældste af de store nordiske krigsbytteofre", L. Jørgensen et alii (red.): *Sejrens triumf. Norden i skyggen af det romerske Imperium*, 2003, s. 215.
- 31 Conrad Engelhardt: *Nydam mosefund. Sønderjyske og fynske mosefund*, bind II, 1865 (1970), 36ff.
- 32 Sst., s. 4.
- 33 Mundtligt meddelt af Flemming Rieck.
- 34 Jørgen Jensen: *Danmarks Oldtid. Ældre jernalder 500 f. Kr. - 400 e. Kr.*, 2003, s. 295f. Tove Hatting: "Die Haustierte von Skovgårde", P. Ethelberg et alii: *Skovgårde. Ein Bestattungsplatz mit reichen Frauengräbern des 3. Jhs. n.Chr. auf Seeland. Nordiske Fortidsminder*, serie B 19, 2000, s. 405-408.
- 35 Xenia P. Jensen: "Vimosefundet", L. Jørgensen et alii (red.): *Sejrens triumf. Norden i skyggen af det romerske Imperium*, 2003, s. 234 med henvisning.
- 36 *Der Thron aus der Marsch. Ausgrabung ab der Fallward bei Wremen im Landkreis Cuxhaven I*, 1995, s. 17ff.
- 37 Fundsammensætningen i gravene fra Vendel og Valsgårde er udarbejdet af mag.art. ph.d. Anne C. Sørensen, som venligst har stillet dem til rådighed for forfatteren.
- 38 Flemming Rieck: "Håbet om det overordentlige". *Skalk* nr. 1, 1994. F. Rieck: "Mere fra Mosen". *Skalk* nr. 6, 1997. F. Rieck: "Skibene fra Nydam mose", L. Jørgensen et alii (red.): *Sejrens triumf. Norden i skyggen af det romerske Imperium*, 2003, s. 296-309. F. Rieck & E. Jørgensen: "Non-military equipment from Nydam", A. Nørgård Jørgensen & B.L. Clausen: *Military Aspects and Scandinavian Society in a European Perspective*, AD. 1-1300. PNM. *Studies in Archaeology & History*, Vol. 2, 1997, s. 222-225.
- 39 Det er den almindelige opfattelse, at der i området i denne periode næppe fandtes anvendeligt fyrretræ til bygning af både. Pollendiagrammerne giver ikke noget entydigt svar på dette spørgsmål.
- 40 Flemming Rieck: "Skibene fra Nydam mose", L. Jørgensen et alii (red.): *Sejrens triumf. Norden i skyggen af det romerske Imperium*, 2003, s. 203ff.
- 41 A. André: "Doors to other Worlds: Scandinavian death rituals in Gotlandic perspective", *Journal of European Archaeology*, vol. 1, 1993, s. 33-55.
- 42 Note 12 s. 139.
- 43 Jørgen Ilkjær: *Illerup Ådal. Mosefundenes kronologi og proveniens. Et resumé*. Jysk Arkæologisk Selskab, 1994, s. 22. J. Ilkjær: *Illerup Ådal - et arkæologisk tryllespejl*, 2000, s. 69ff.
- 44 Jørgen Ilkjær: "Danske krigsbytteofringer", L. Jørgensen et alii (red.): *Sejrens triumf. Norden i skyggen af det romerske Imperium*, 2003, s. 46.
- 45 Note 23, s. 263ff.
- 46 Fx Hans C. H. Andersen: "Nye undersøgelser i Ejsbøl mose", L. Jørgensen et alii (red.): *Sejrens triumf. Norden i skyggen af det romerske Imperium*, 2003, s. 246-256.
- 47 Note 20 s. 136f.
- 48 Mogens Ørsnes: *Sejrens Pris. Våbenofre i Ejsbøl Mose ved Haderslev*, 1984.
- 49 Note 46.
- 50 Note 24 s. 216.
- 51 Lotte Hedeager: "Danernes Land", Olaf Olsen (red.): *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie* bd. 2, 1988, s. 256f.
- 52 Note 10, s. 13ff.
- 53 Mogens B. Henriksen: "Bregentved I. En gravplads ved Ringe Sø med våbendeponeringer fra yngre romersk jernalder", *Fynske minder* 1989, s. 67-76.
- 54 Museumsinspektør Mogens Bo Henriksen, Odense Bys Museer, takkes for oplysningerne.
- 55 Mogens Ørsnes: *Om mosefundenes tolkning*, C. Engelhardt: *Thorsbjerg Mosefund. Sønderjyske og fynske mosefund*, 1969, s. XXIII.
- 56 *Sangen om Bjovulf. Dansk gengivelse ved Andreas Haarder*, 2001.
- 57 Note 56.
- 58 Note 40 s. 307.
- 59 Note 12, s. 139ff.
- 60 Andreas Haarder: *Det episke liv. Et indblik i*

- oldengelsk heltedigtning. Berlingske leksikon bibliotek, 1979.
- 61 Sst., s. 15f.
- 62 Note 46, s. 250.
- 63 Harald Andersen: Tomme høje. *Kuml* 1951, s. 91-135.
- 64 K.E. Schreiner: "Menneskeknoklene fra Osebergskibet og andre Norske Jernalderfund", A.W. Brøgger & H. Schetelig (red.). *Osebergfundet*, bind V, 1916, s. 81ff.
- 65 Anne C. Sørensen: *Ladby. A Danish ship-grave from the Viking Age. Ships and Boats of the North*. Vol. 3, 2001, s. 107.
- 66 Mogens Schou Jørgensen: "Das Gräberfeld Himlingeøje", Ulla Lund Hansen et alii (red.): *Himlingeøje - Seeland - Europa. Ein Gräberfeld der jüngeren römischen Kaiserzeit auf Seeland, seine Bedeutung und internationalen Beziehungen*, *Nordiske Fortidsminder*, serie B 13, 1995, s. 126f.
- 67 Note 53.
- 68 S. Sturlason: *Heimskringla. Norges Kongesagaer*. Oversat fra oldislandsk af Johannes V. Jensen og Hans Kyrre, 1948, s. 54.
- 69 Note 26.
- 70 Note 8 s. 219.
- 71 Note 16 s. 24.
- 72 Per Ethelberg: *Skovgårde. Ein Bestattungsplatz mit reichen Frauengräbern des 3. Jhs. n.Chr. auf Seeland*, *Nordiske Fortidsminder*, serie B 19, 2000, s. 104ff og 189.
- 73 Søren A. Sørensen: *Hørup - en sjællandsk værkstedsplads fra romersk jernalder*, 2000, s. 38ff og 50.
- 74 Ulla Lund Hansen et alii.: *Himlingeøje - Seeland - Europa. Ein Gräberfeld der jüngeren römischen Kaiserzeit auf Seeland, seine Bedeutung und internationalen Beziehungen*, *Nordiske Fortidsminder*, serie B 13, 1995, s. 406.
- 75 Fx Per Ethelberg: "Hjemsted 2 - tre gravpladser fra 3. og 4. årh. e.Kr". *Skrifter fra Museumsrådet for Sønderjyllands Amt*, 3, 1990, s. 198ff. Museumsinspektør Per Ethelberg, Haderslev Museum takkes for henvisningen.
- 76 Note 74 s. 235ff, fig. 8.14 og fig. 8.15.
- 77 Claus Carnap-Bornheim: "Pragtbælterne fra Ejsbøl mose og Neudorf - Bornstein", L. Jørgensen et alii (red.): *Sejrens triumf. Norden i skyggen af det romerske Imperium*, 2003, s. 240-245.
- 78 Anne Nørgård Jørgensen: "Sea defence in the Roman Iron Age", B. Storgaard (edt.): *Military Aspects of the Aristocracy in Barbaricum in the Roman and Early Migration Periods*. *PNM. Studies in Archaeology & History* Vol. 5, 2001, s. 67-82.
- Anne Nørgård Jørgensen: "Befæstning og kontrol af færdsel til lands og til vands i førromersk og romersk jernalder", L. Jørgensen et alii (red.): *Sejrens triumf. Norden i skyggen af det romerske Imperium*, 2003, s. 194-210.
- 79 Jørn Lønstrup: "Mosefund af hærudstyr fra jernalderen", P. Mortensen & B. Rasmussen (red.): *Fra stamme til stat - 1. Jernalderens stammesamfund*. *Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter* XXII, 1988, p. 93-99.
- 80 H. Neumann: "Olgerdiget - et bidrag til Danmarks tidligste historie". *Skrifter fra Museumsrådet for Sønderjyllands Amt* 1, 1982, s. 65ff.
- 81 Tacitus har kendskab til stammer mod nord i "oceanet", hvor våbnene "er låst inde og under bevogtning af en slave!" Niels W. Bruun & A. Lund: *Tacitus Germania I. Wormianum*, 1974, s. 77.
- 82 Ulla Lund Hansen: "Römischer Import im Norden". *Nordiske Fortidsminder*. Serie B 10, 1987. Lotte Hedeager: *Danmarks Jernalder*. *Mellem stamme og stat*, 1992. Samt note 74.
- 83 Note 44.
- 84 Mosefundenes rolle i den nationale strid mellem Danmark og Tyskland og de dertil knyttede personer er indgående beskrevet af Stine Wiell i flere arbejder, bl.a. Stine Wiell: "Danmarks mosefundspioner. Arkæologen Conrad Engelhardt og hans virke", L. Jørgensen et alii (red.): *Sejrens triumf. Norden i skyggen af det romerske Imperium*, 2003.
- 85 Note 11, s. 14f.